

динамічні, а отже, змінюються і вдосконалюються, постійно вимагаючи активної творчості, взаємної довіри, поваги, любові і т.п.

Дослідження мовних засобів вираження етикету переконує, що світ людської діяльності, пізнання та спілкування багатий і різноманітний у вираженні моральних почуттів та емоцій, а також конкретних форм їхнього прояву.

Література

1. Потебня А.А. Язык и народность // Эстетика и поэтика. – М.: Наука, 1976. – С. 252-285.

Summary

The present article touches upon the relevancy of lexical semantics study. Special attention is paid to the ways and means of expressing democratic etiquette on the material of the etiquette lexis analysis in modern English.

УДК 811.1/2'373.7

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЯК ОДИНИЦЯ МОВИ

Арделян О. В.

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

Дискусійним питанням фразеології є рівневий статус фразеологічних одиниць, наявність особливої фразеологічної підсистеми в мовній системі.

Так, об'єктом вивчення фразеології як науки є фразеологічний рівень мови, проте визначення місця фразеологічного рівня в ієрархії мовної структури залишається актуальною проблемою сучасного мовознавства.

Специфічність об'єкта дослідження викликає труднощі у визначенні місця фразеологічного рівня в ієрархії мовної структури і місця фразеології серед інших лінгвістичних дисциплін. Фразеологізми, як слушно підкреслюють дослідники, виникають на базі одиниць кількох взаємозв'язаних рівнів: лексичного (будівельним матеріалом для них є лексеми), морфологічного (лексеми репрезентуються у словоформах), синтаксичного (відношення між словоформами у синтагмі) і семантичного (семема як значення лексем) [7, с.6-7].

Проблема системності фразеологічного фонду мови залишається остаточно не вирішеною, хоч розробленню цього питання присвячено значну кількість наукових праць. Доведення системності фразеології ґрунтується на виділенні інваріантної одиниці фразеологічного рівня – фраземи, на аналізі семантико-структурних і функціональних типів фразем, їхньої синтагматики й парадигматики, особливостей функціонування. Установлення співвідношення фразем з одиницями інших мовних рівнів може слугувати одним із доводів системності фразеології, її проміжного статусу в рівневій ієрархії системи мови.

М.Ф.Алефіренко зазначає, що питання про фразеологічний рівень мови залишається в науці в стані постановки проблеми, яка на сучасному етапі системно-структурного осмислення мови потребує всебічного розв'язання, що вимагає насамперед вироблення об'єктивних критеріїв визначення цього рівня мови. Дослідник виділяє ряд положень, доведення яких стверджує ФО самостійним рівнем мови: наявність у ФО усіх інваріантних ознак мовної системи; якісна своєрідність ФО у системі мовних одиниць; їх ієрархічні зв'язки з одиницями суміжних рівнів; особливі синтагматичні та парадигматичні відношення ФО в системі мови [1, с.8].

ФО складаються зі слів, а слово є головним об'єктом вивчення лексикології. Дані лексикології дають можливість визначити природу компонентів ФО і різні ступені «слівності» цих компонентів. Розроблена в семантиці теорія лексичного значення допомагає виявленню семантичної специфіки ФО і виділенню різних типів значень в сфері фразеології.

Визначення фразеологізму потребує виокремлення цієї одиниці в окремий рівень мови. М.М.Шанський пише: «правильна дефініція фразеологізму неможлива без врахування його відмінностей від слова і вільного словосполучення» [9, с.20]. Так, у системі мови фразема посідає місце між словом і словосполученням, прибираючи певні ознаки і першого, і другого. Зі словом фразему єднає те, що і слово, і фразема виконують номінативну функцію в мові, тобто називають, хоча й у дещо різний спосіб, предмети, явища, процеси тощо об'єктивної дійсності або ж позначають ознаки предметів, явищ, процесів тощо, наприклад: *Адамове реберце* – “жінка”; нім. *alberne Liese* – “дура”; англ. *Molly Blood* – “шибениця”. А зі словосполученням – наявність кількох, щонайменше двох, слів чи компонентів у структурі словосполучення і фраземи, наприклад: *кисла Оришка* – “плаксива дівчина”; *де Сидір козам роги править* – “дуже далеко”; англ. *Adam's nature* – “людська природа”; нім. *Schnee nach Lappland tragen* - “робити марну справу”.

О.В.Кунін, на прикладі порівняння ФО і його лексичного синоніма, підкреслює наступні відмінності ФО від слова: ФО має одне значення, а слово може бути полісемантичним; ФО є результатом повного або часткового переосмислення слів, в той час як слова можуть мати буквально або переосмислене значення; ФО є нарізнооформленими утвореннями, що складаються з двох і більше компонентів, а слова є цілооформленими утвореннями [4, с.19]. М.М.Шанський додає до цих властивостей таку важливу

рису як акцентологічне оформлення відповідних мовних одиниць: слово (якщо воно не є ненаголошеним) має один основний наголос, в той час як ФО – два і більше [9, с.27].

В.Виноградов розмежував значення слова за номінативною ознакою на первинне (пряме) і переносне (похідне, вторинне), а за синтагматичним параметром – на вільне, синтаксично зумовлене та фразеологічне (зв'язане).

Значення слова – це, насамперед, його предметно-речовий зміст, а значення фраземи – це образне уявлення про названу реалію. Слово називає предмет, явище, процес, а фразема їх передовсім характеризує і лише через таку характеристику опосередковано називає. Фразема становить єдність щонайменше двох компонентів – самостійних, або точніше, колишніх самостійних слів, оскільки, слово, ставши частиною фраземи, втрачає основні ознаки слова і насамперед значення [3, с.6].

Значення слова визначають значення тих морфем, які входять до складу слова, натомість значення фраземи є мотивоване образом, що виникає на основі тих слів, з яких вона збудована, наприклад: *Михайло – незгадайло; лис Микита*; нім. *Herkulische Kraft* – “геркулесова сила”; англ. *Cassandra warnings* – “застереження Касандри”. Стосовно вільного словосполучення, то відмінність між ними і фраземою полягає у тому, що у вільному словосполученні кожне зі слів, яке входить до його складу, не втрачає свого власного значення, а у фразеологічному словосполученні *поцілунок Юди; язиката Феська*; англ. *Marry forbid!* – “не дай Боже!”; нім. *dicke Berta* – “гармата часів першої світової війни” слова повністю втрачають свої лексичні значення, які вони мають поза ціма фраземами.

М.Шанський виділяє такі властивості ФО, що відокремлюють ФО від словосполучення, але наближують до слова: відтворюваність, тобто ФО не створюються в процесі спілкування, а відтворюються як готові цілісні одиниці; стійкість складу і структури і цілісність значення, тобто ФО відрізняється постійністю складу і місцезнаходження компонентів, а в семантичному плані виступає як єдине ціле; непроникність структури – в більшості випадків вставка інших слів в структуру ФО змінює її семантику [9, с.20-25].

Під цілісністю М.Ф.Алефіренко розуміє внутрішню єдність ФО, її структурно-семантичну нерозкладність. Семантична нерозкладність ФО зумовлюється їх фразеологічним значенням, яке соціально закріплюється за всім компонентним складом стійкого словосполучення.

Цілісність значення формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, мотивувального фрагмента дійсності. «Останнє пов'язано з тим, що ми підсвідомо співвідносимо фразеологічне значення з тим образом, який постає з буквального значення ФО» [8, с.17].

“Деактуалізація” компонентів фраземи, які різною мірою втрачають предметну(денотативну) спрямованість як одиниці вільного вживання – не що інше, як транспозиція (перегрупування) сем у лексемі, власне, у семемі, коли лексема стає компонентом ФО. Цілісність плану вираження створюється різними

видами внутрішньої залежності між компонентами ФО: індетермінацією, коли лексеми вступають у невільну (фразеологічну) сполучуваність як структурно і семантично рівноправні компоненти (ні в тин ні в ворота, плоть і кров); детермінацією, коли один компонент передбачає інший, але не навпаки (підлити масла в огонь, наріжний камінь); взаємною детермінацією, коли компоненти передбачають один одного (теревені правити, намотати на вус) [1, с.10-11].

Цілісність семантики фразеологізмів виявляється у відносній ідентифікації їх словами (*кучерявий Іван* – “дим”, *зелена Олена* – “кропива”, англ. *Lord Harry* – “дідько”), у здатності їх виступати окремим членом речення, у відтворюваності в мовленні і в стабільності (з допуском варіантності) компонентного складу й структури.

Мокієнко В.М. пише, що у фразеології стійкість і нестійкість тісно взаємодіють. Фразеологічна варіантність зазвичай можлива лише настільки, наскільки фразеологізм зберігає ознаки слова: формальне (парадигматичне і словотвірне) варіювання ФО майже нічим не відрізняється від варіювання лексичного. Стійкість проявляється саме за специфічного фразеологічного варіювання – варіювання компонентів складу і, частково, синтаксичного: лексичні зміни компонентів і кількісні (або порядкові) зміни в їх складі, як правило, не порушують їх семантичної тотожності, а також структурної однорідності [5, с.48].

М.Ф.Алефіренко зазначає, що відтворюваність ФО забезпечується багатоярусною стійкістю елементів: лексичною стійкістю, яка полягає в збереженні інваріантного лексичного складу; синтаксичною стійкістю, що виявляється у незмінності моделі ФО; семантичною стійкістю, яка зумовлюється ідіоматичністю ФО; функціональною стійкістю – вона полягає у загальнонародній вживаності ФО.

Фразеологічна відтворюваність зворотів у мовленні пояснюється тим, що вони існують в мові (свідомості і пам'яті) вже як готові блоки, які ми використовуємо для образної вторинної номінації реалій. Влучно знайдений образ-аналогія стає позначати новий смисл і в складі якогось сполучення слів, вербального словоряду набуває відтворюваності.

Фразеологічні звороти не створюються, а саме відтворюються як готові цілісні одиниці з певним значенням, компонентним складом і структурою. Через те, що нарізнооформленість залежить від етимологічного елемента змісту кожного компонента, фразеологізми не перетворюються в складні слова. З іншого боку, їх цілісність постає внаслідок метафоризації, “деактуалізації” компонентів (транспозиції сем), які лише разом зберігають зміст, відтворюючись у мовленні. Проте має рацію Л. Ройзензон, коли вводить поняття “фразеологічна відтворюваність”, яка притаманна тільки подільним мовним одиницям і лише тим, складові яких можуть функціонувати як самостійні [6, с.104]. Цим фразеологічна відтворюваність відрізняється від відтворюваності слів і морфем. З вільними словосполученнями вони лише омонімічні й відрізняються від них саме можливістю фразеологічного відтворення.

Відносна постійність компонентного складу та структури виявляється як діалектична єдність константного (інваріантного) й змінного (варіантного). Фразеологізми відтворюються в мовленні в обмеженому, а саме тому й постійному складі слів-компонентів. Недаремно О. Потєбня поряд з терміном "приповідка" називав фразеологізм "постійним сполученням слів".

Фразеологічні варіанти тлумачаться як одиниці, що характеризуються варіацією таких елементів, які не змінюють семантики, валентності, образу і функціонально-стилістичної приналежності фразеологізмів [2]. Фразеологічні варіанти – це лексикографічно інвентаризовані, узусні лексико-граматичні різновиди ФО. Їх побудовано на тих самих образах, тими самими, в основному, засобами, але з частковою граматичною чи лексичною видозміною. Варіанти форми одного конституюанта завжди існують поруч з інваріантами іншого, зберігаючи значення всієї структурної моделі, оскільки збереження спільного загального значення та образу є релевантними ознаками цієї парадигматичної категорії. Хоча допускається незначна зміна стильової конотації, зумовлена вільним вживанням варіативних лексем: *сухий Мартин / Артем* – “рушниця”; *за царя Гороха / Панька / Тимка / Митрохи / Хмеля*; нім. *Ei des Kolumbus / Ei des Columbu* – “колумбове яйце”; нім. *aussehen wie das Leiden Christi / aussehen wie das Leiden Christi zu Pferde / aussehen wie das Leiden Christi in Zivil* – “мату жалюгідний вигляд”; англ. *Caesar's wife is / must / should be above suspicious* – “дружина Кесаря поза підозрою/ має бути”, англ. *Live in Abraham's / Arthur's bosom* - “жити в раю”.

Відмінність варіантів від синонімів полягає у тому, що варіанти мають єдине джерело походження і передбачають відносну тотожність образу та абсолютну тотожність семантики [10]. На відміну від синонімів, варіанти не мають додаткового інформаційного навантаження.

Варіанти зумовлені природою семантичної структури ФО (цілісністю її значення при компонентному складі); системністю зв'язків у лексиці (взаємозаміна компонентів у ФО найчастіше відбувається за ознакою синонімічних чи антонімічних зіставлень, метонімічного зближення тощо); лінійністю структурної будови ФО (еліпсис, факультативність, нарощення компонентів); історичним розвитком самої фразеологічної системи (заміна архаїзмів загальноновживаними словами, зближення з актуалізованими мовними одиницями тощо). Таким чином, постійність компонентного складу і структури ФО, тобто вживання стабільного сполучення слів-компонентів, їх стійкість є відносною, а не абсолютною, не статичною [8].

Доведено, що значення ФО являє собою результат переосмислення змісту компонентів, що входять до її складу. Призначення семантики полягає у тому, щоб через образне уявлення вказати на денотат, реалію, конкретизуючи їх і даючи їм емоційну оцінку, мотивуючи її. Якщо лексика відображає всю багатогранність предметів, явищ і властивостей екстралінгвістичної дійсності, то фразеологізми охоплюють головним чином сферу емоцій і почуттів, а також різноманітну гаму оцінок кого або чогось.

Експресивність як онтологічна риса ФО постає з їхнього призначення - передавати через почуття ставлення до фактів навколишньої дійсності, підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Фразеологізми виступають для оцінної характеристики вже названого. Влучність характеристики, сконденсованість думки, емоційність і відчутна оцінна функція, яскраво виражена конотація як провідний компонент семантики пояснюються самою природою фразеологізмів як специфічних мовних одиниць - передавати емоційно-оцінне, образне ставлення людини до реалії [8]. Основу семантики фразеологізму представляє фразеологічний образ, або те наочне уявлення, свого роду "малюнок", на тлі якого сприймається цілісне значення фразеологізму. Образність ФО базується на її внутрішній формі, якою мотивується загальна цілісність її семантики. В основі образності ФО лежить переосмислення первісного денотата, який називають компонентом ФЕ. Фразеологізм в певній мірі зберігає зв'язок з його вихідним будівельним матеріалом - із словом, значення якого можна зрозуміти крізь внутрішню форму ФО або воно може бути відновлено в результаті діахронічного аналізу семантики одиниці. В основі багатьох образів, створюваних народною уявою, лежать спостереження над навколишнім середовищем, природою, поведінкою людей і тварин, відображення трудових процесів, побутових ситуацій; перед усім того, що підлягає рецепторному сприйняттю і створює національно-культурну картину світу. Образне мислення народу є головним стимулом виникнення фразем. Реалії об'єктивної дійсності, що репрезентуються у ФО, належать головним чином не самій реальній дійсності, а духовному світу людини, її інтелектуально-емпіричному відображенню об'єктивної реальності. Утілені в них яскраві метафора, метонімія, гіпербола, порівняння (*Вигляда, як Ядвіга; Б'є як Сидорову козу*; нім. *forsch wie Oskar* – енергійний, рішучий; нім. *fesch wie Oskar* – "елегантно одягнений"; англ. *(as) old as Methusealah* – "дуже старий"; англ. *(as) poor as Job / Lazarus* – "бідний як Іов, злидений"), безеквівалентна сполука з відчутним культурологічним компонентом (*як Сірко на прив'язі; ні сюди Микита ні туди Микита*; нім. *Wasser in die Elbe tragen* – "носити воду в Ельбу"; англ. *to carry coals to Newcastle* – "носити вугілля до Ньюкасла" (центр вугільної промисловості); рос. *ехать в Тулу со своим самоваром*) і породжують експресивність. Поєднання названих критеріїв і лежить в основі визначення ФО.

Отже, ФО, з одного боку, характеризуються всіма основними властивостями, притаманними одиницям мови, а з другого – відрізняються від інших мовних одиниць тільки їм властивими ознаками. Це свідчить про те, що вони належать до явищ мови, а не мовлення, які не можна об'єднувати з одиницями суміжних рівнів. Крім того, ФО не перебувають поза мовною структурою (у надрівневному чи позарівневному положенні), оскільки вступають у системні відношення як з гомогенними, так і гетерогенними одиницями мови. Ці відношення носять парадигматичний, синтагматичний і ієрархічний характер, що

виступає провідним фактором об'єднання мовних одиниць в окремий структурний рівень.

Оскільки ФО є знаками мови такого ж порядку, як і слова, то правомірно вважати їх одиницями системних угруповань лексики [2, с.115]. Як і всі знаки мови, ФО не є сумою одиниць, які існують розрізнено, як окремі факти мови. Вони належать до певних системних утворень: полів, мікросистем, лексико-семантичних рядів тощо. Крім того, пише М.Ф.Алефіренко, ФО, як і одиниці інших рівнів мови, вступають між собою у парадигматичні відношення – синонімічні, антонімічні, омонімічні та полісемантичні [1, с.10-11].

Виходячи з вищезазначених ознак, ФО – відтворювана в готовому вигляді мовна одиниця, що є лексико-граматичною єдністю двох і більше нарізно оформлених елементів за моделлю словосполучення чи речення, фіксована за своїм значенням, складом (з допуском варіантності) і структурою, переважно експресивна, виконує характеризуючо-номінативну функцію [7, с.11; 8, с.22; 9, с.20].

Таким чином, фраземи кваліфікуються як специфічні одиниці лексичної системи мови, які безпосередньо не можна прирівняти до слова, але які входять в систему лексики на тій самій підставі, що і слово – на основі відношень синонімії, антонімії, омонімії й варіативності. Фразеологізм, крім загального змісту поняття, який об'єднує слово і ФО, має у своїй семантичній структурі ще й семантичну додатковість, фразеологія семантично і функціонально пов'язана зі словом, а структурно – зі словосполученням.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / Алефіренко М.Ф. – Х.: «Вища школа», 1987. – 133 с.
2. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови / Баран Я.А. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1997. – 176 с.
3. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / Мар'ян Демський – Л.: Просвіта, 1994. – 62 с.
4. Кунин А.В. Курс фразеології сучасного англійського мови: Учеб. для ин-тов и фак.-тов иностр. яз. / Кунин А.В. – М.: Высш. шк., 1986. – 336 с.
5. Мокиєнко В.М. Славянська фразеологія: Учеб. Посібник для вузів по спец. «Рус. яз. и лит.». – 2-е изд., испр. и доп. / Мокиєнко В.М. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
6. Ройзензон Л.И. Лекції по общей и русской фразеології / Ройзензон Л.И. – Самарканд, 1973. – 223 с.
7. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник – К.: Наук. Думка, 1973. – 280с.
8. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: Посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

9. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. Пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература». – 3-е изд., испр. и доп. / Шанский Н.М. – М.: Высш. Шк., 1985. – 160 с.
10. Gréziano G. Zur Aktivität der Phrasemkomponenten – Deutsch-französische Beobachtungen // Sprichwörter und Redensarten im interkulturellen Vergleich / Hrsg. von A. Sabban; J. Wirrer. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991. – S. 66-81.

Summary

The research specifies the semantics of words, word combinations and phraseological units as independent lexical units. There have been explored peculiarities of phraseological significance' formation.

УДК 811. 111” 42 (043. 3)

НАРАТИВНА РИЗОМА ЯК ВИХІДНИЙ ФОРМАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ

Бабелюк О. А.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. У постмодерністській поетиці й досі залишається дискусійним питання про те, які саме ментальні моделі будує читач, інтегруючи той або інший текст. Поділяємо міркування О. Кубрякової, що текст як організована форма комунікації, як повідомлення вже містить у собі певні одиниці, засоби, сигнали тощо, достатні й необхідні для побудови на їх основі правильної й осмисленої моделі [15, с. 34]. У тексті головне – його смисл, інформація, структури досвіду і знань. До того ж текст – це процес вилучення знань, процес, що потребує особливих прийомів обробки мовного матеріалу. У цьому когнітивному процесі спрацьовують і знання мови, і знання світу, і, нарешті, знання про унормовані правила співвіднесення мовних структур із когнітивними [7, с. 19; 11; 12; 21; 28, р. 283]. Цей процес немає підстав вважати таким, що відбувається винятково на раціональному рівні, адже в когніції все тісно пов'язано з емоціями, оцінками, а отже із розумінням того, як саме